

СУЧАСНА КРИЗА АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

УДК 338.43(477)

Малаєва Т. В.

Систематизовано чинники неефективного функціонування АПК України, визначено напрями структурних перетворень з урахуванням досвіду розвинутих країн у цій сфері. Подано результати аналізу сучасного стану і напрямів удосконалення АПК України, реалізація яких має на меті вдосконалення державного управління аграрною сферою, розвиток ринкової інфраструктури, що обслуговує сектор і розвивається на основі конкурентного механізму, а також захист вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, державне регулювання, аграрна політика, матеріальна база.

СОВРЕМЕННЫЙ КРИЗИС АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ И ПУТИ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

УДК 338.43(477)

Малаева Т. В.

Систематизированы факторы неэффективного функционирования АПК Украины и определены направления структурных преобразований с учетом опыта развитых стран в этой сфере. Представлены результаты анализа состояния и направлений совершенствования АПК Украины, реализация которых ставит цели совершенствования государственного управления аграрной сферой, развития рыночной инфраструктуры, обслуживающей сектор и развивающейся на основе конкурентного механизма, а также защиты отечественного рынка сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, государственное регулирование, аграрная политика, материальная база.

THE MODERN CRISIS OF AGRICULTURE IN UKRAINE AND WAYS TO OVERCOME IT

UDC 338.43(477)

Malaieva T.V.

The article contains results of the analysis of the position and directions of the improvement of the Agricultural and Industrial Complex of Ukraine. The implementation of all these directions sets out aims of improvement of the state management of the agrarian area, development of the market infrastructure, servicing the sector and developing on the basis of the competitive mechanism as well as the protection of the domestic market of agricultural products.

Key words: agrobusiness, government regulation, agricultural policy, material resources.

Головною відмінністю аграрної політики в Україні на сучасному етапі залишається невизначеність стратегії ринкових перетворень, унаслідок чого сільське господарс-

тво є найменш реформованим сектором економіки. Результати дослідження сучасного стану агропромислового комплексу (АПК) України свідчать про таке: скорочення обсягів виробництва і трудового потенціалу в аграрному секторі призвело до зниження продуктивності праці, зростання збитковості роботи тощо. Основними причинами такого стану АПК дослідники називають законодавчу не-

визначеність і нерозвиненість ринку агропромислової продукції [1].

Теоретико-методологічні засади дослідження кризових явищ у АПК України знайшли відображення у працях провідних вітчизняних вчених: Є. Булатової, А. Герасимчука, О. Гримака, В. Краснової, Н. Міщенко, І. Михасюка, Г. Черниченка та ін. Науковими дослідженнями тією чи іншою мірою охоплено більшість питань щодо різноманітних аспектів подолання кризових явищ у цій сфері економіки. Однак залишаються невирішеними проблеми забезпечення структурних перетворень агропромислового комплексу, що не дає можливості підвищити продуктивність праці та забезпечити прибутковість роботи підприємств АПК України.

Метою статті є систематизація чинників неефективного функціонування АПК України і визначення напрямів структурних перетворень з урахуванням досвіду розвинутих країн у цій сфері.

Дослідження найгостріших проблем АПК на сучасному етапі розвитку нашої держави дозволило здійснити їх систематизацію таким чином: неадекватна аграрна політика [2]; ускладнена і суперечлива система управління АПК, яка характеризується існуванням багатьох дублюючих ланок; незадовільна робота головних державних органів [3]; неефективна діяльність держави у процесі приватизації агросектору; низький рівень інвестування; неефективне використання аграрного потенціалу [4]; диспаритетність обміну між аграрним та промисловим секторами на користь останнього; незадовільний стан функціонування ринкових інститутів.

Результати аналізу сучасного стану АПК свідчать, що нині в Україні все ще фактично відсутня обґрунтована державна аграрна політика. Подолання кризових явищ в АПК України, вирішення завдань його реформування потребує вивчення та використання досвіду розвинутих країн у цій сфері економіки. Зазначена вище ситуація контрастує з досвідом багатьох країн з ринковою економікою, в яких аграрний сектор є сферою активного державного регулювання та протекціоністської політики.

Специфіка функціонування аграрної сфери, а саме низька еластичність попиту, нестабільність прибутків виробників, сезонність виробництва, збереження земельного потенціалу, необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни, а також аналіз проблем у цій сфері зумовлюють основні напрями її вдосконалення.

Обмеженість ресурсів передбачає суворе підпорядкування протекціоністської політики в аграрній сфері завданням підвищення ефективності виробництва. В умовах формування соціально орієнтованої ринкової економіки уряд не може і не повинен безпосередньо займатися організацією виробництва. Його завдання – створити сприятливу конкурентну сферу і дати можливість господарським суб'єктам самостійно приймати рішення у сфері агропромисловості [5]. Досвід розвинутих країн свідчить про необхідність відмови від принципу "невтручання" держави і більш повного залучення органів управління у процес структурно-інституційних перетворень, з чим власне і пов'язується їх життєвість та здатність адаптуватися у нових господарських умовах. Система державного регулювання аграрного виробництва в умовах ринкового господарювання повинна виконувати низку досить важливих функцій і складатися з декількох компонент [6]. Найважливішою функцією уряду є регулювання (стабілізація) аграрних ринків та гарантування сільськогосподарських доходів.

Збалансованість ринків та нормальний рівень доходності в аграрному секторі повинні підтримуватися з допомогою інтегрованої системи заходів, головним чином через механізми створення резервних (буферних) запасів, інтервенційного регулювання попиту і пропозиції, гаранту-

вання внутрішніх аграрних цін, а також захисту від зовнішньої конкуренції та сприяння при експорті.

В умовах перехідного періоду стає необхідним пошук динамічного поєднання стихійних та керованих компонентів цінової політики держави, а саме: обмеження монополічних цін, участь держави в операціях на ринку та безпосереднє встановлення цін в інтересах вітчизняного виробника, гарантування цін у межах визначених пріоритетних продуктивних підкомплексів.

Розвиток комплексу не може бути досягнутий без оновлення матеріально-технічної бази, що вимагає розробки цілеспрямованого державного регулювання інвестиційних процесів [1]. Одним з ефективних напрямів розвитку інвестиційної політики в АПК в умовах відсутності внутрішніх джерел є залучення іноземних інвестицій, які сприяють органічній інтеграції країни у світове господарство. Для досягнення поставленої стратегічної мети необхідний комплекс заходів державного регулювання [4], взаємопов'язаних між собою: створення для нових підприємств на принципах приватної власності системи стимулів, що забезпечують зацікавленість у господарській діяльності в нових умовах; завершення земельної реформи і створення правової основи для функціонування ринку землі; розвиток інфраструктури, яка обслуговувала б потреби системи виробництва, переробки, розподілу сільськогосподарської продукції; створення у країні умов для розвитку фінансових послуг, сільськогосподарської пропаганди, освіти за рахунок інформаційного потенціалу сектору; забезпечення конкуренції у сфері забезпечення сільського господарства сферами виробництва і реалізації переробки сільськогосподарської продукції.

Для розвитку механізму конкуренції в аграрному секторі необхідні: впровадження у практику господарювання механізмів мотивації, що забезпечують належний рівень зацікавленості у функціонуванні сільськогосподарських товаровиробників на основі приватної власності; формування економічних інститутів ринку в аграрному секторі, що впливають на створення конкурентного середовища; розвиток ринкової інфраструктури, що обслуговує сектор і розвивається на основі конкурентного механізму; захист вітчизняного виробника і вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції; вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює недосконалу конкуренцію й забезпечує соціальний захист населення; реструктуризація державних установ з метою децентралізації регулюючих функцій.

З метою вирішення проблеми збуту сільськогосподарської продукції доцільно використовувати економічні методи стимулювання малих підприємств, для яких головним видом діяльності була б реалізація продукції фермерів. Крім того, вдосконалення механізму функціонування біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією має включати заходи законодавчо-правового характеру та державного сприяння, регулювання розвитку біржового ринку агропромислової продукції; економічної стабільності та гармонізації економічних інститутів підприємств – виробників сільськогосподарської продукції – та інститутів ринкової економіки, в тому числі бірж; страхування фінансових ризиків та гарантії виконання біржових контрактів.

З метою вдосконалення державного регулювання інвестиційних процесів поруч із залученням іноземних інвестицій необхідне своєчасне виявлення, акумуляція й адресування в пріоритетні сфери внутрішніх джерел, передусім коштів амортизаційного фонду, ресурсів банківської системи. Для забезпечення формування аграрного капіталу необхідний розвиток іпотечного кредиту, для забезпечення якого потрібен дійовий ринок землі. З цієї метою доцільним є створення іпотечного банку, за допомогою якого держава забезпечувала б кредитне регулю-

вання сектору, розміщувала кредитні лінії міжнародних інститутів, контролювала операції із землею.

Доцільно підвищити дієвість державних інвестицій у кредитно-фінансову сферу АПК, зокрема, через субсидування відсоткової ставки кредитів для сільськогосподарських товаровиробників, створення спеціалізованих кредитних інститутів для аграрного сектору економіки. Необхідно об'єднати зусилля провідних українських банків та держави у подальшому реформуванні АПК через національну програму кредитування (консорціум комерційних банків) шляхом випуску земельних ощадних сертифікатів, які розміщуватимуть серед фізичних і юридичних осіб на добровільних засадах [7].

Пріоритетними напрямками вкладення капіталу повинні стати: розвиток ринкової інфраструктури зберігання і збуту сільськогосподарської продукції, оскільки виробництво сільськогосподарської сировини та його інфраструктура дезінтегровані, а існуючі потужності не відповідають сучасним вимогам; розвиток інформаційного потенціалу АПК регіону; розвиток сільськогосподарського машинобудування і модернізація сервісних структур; реконструкція переробних підприємств з метою орієнтації на випуск конкурентоспроможної продукції; розвиток сільськогосподарського виробництва, заснованого на використанні екологічно чистих, із замкненим циклом, енерго- і матеріало-заощаджуючих технологій; упровадження життєздатної системи реєстрації земель, що є основою розвитку ринку землі.

В умовах скорочення інвестицій у сільське господарство і уповільнення у зв'язку з цим оновлення матеріально-технічної бази актуальною є проблема підвищення ефективності використання й відтворення наявних основних виробничих фондів. З огляду на це вважається доцільним виключити із циклу відтворення основних виробничих фондів фазу капітального та поточного ремонтів і включити таку фазу, як поліпшення основних виробничих фондів [2] (модернізація, модифікація, добудова, дообладнання, реконструкція тощо).

Доцільно провести експертизу комплектів або комплексів машин безпосередньо у господарствах [6]. На підставі проведеної експертизи, по-перше, слід виявити устаткування, яке зовсім не використовується у виробництві, або його використання недоцільне через значні експлуатаційні витрати, і воно потребує заміни. По-друге, застосовувати у виробництві універсальні мобільні агрегати замість декількох спеціалізованих, що значно у декілька разів знижує як матеріальні витрати, так і витрати праці.

Особливістю аграрної сфери є проблема відносної індиферентності до сприйняття технологічних інновацій. У зв'язку з цим має місце необхідність державного сприяння аграрному технологічному розвитку у формі механізмів, прямо орієнтованих на підтримку і просування нових технічних, технологічних та, особливо, організаційно-економічних рішень. Про це свідчить і досвід багатьох розвинених країн, у яких сільськогосподарські служби поширення технологічних інновацій у виробництво, професійного навчання, інформаційно-консультативної допомоги, що фінансуються з бюджету, становлять важливий фактор оновлення виробництва.

Розвиток державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК регіону має бути спрямований на формування експортно-імпоротної моделі. Експорт продуктів глибокої переробки може бути перспективним, якщо вийде за межі розвинених країн світу, між якими існує гостра конкурентна боротьба на продовольчому ринку. Для України такими зовнішніми ринками можуть бути країни СНД [4]. Створення вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку дозволяє активізувати процес створення спільних підприємств у сфері виробництва,

переробки, збуту продукції АПК. Потрібна державна підтримка розвитку інформаційного потенціалу сектору.

Одним із шляхів розв'язання завдання підвищення ефективності функціонування АПК є запровадження широко використовуваного у цілому світі маркетингового забезпечення розвитку агробізнесу. Маркетинг виступає сучасним ринковим інструментом збору економічної інформації у зовнішньому середовищі фірми, формування на цій основі відповідної товарної та цінової політики, а також розробки систем ринкової комунікації, просування товару та стимулювання збуту. Маркетингові дослідження як важливий елемент ринкового механізму господарювання, в якому головна роль належить споживачеві, повинні стати тією ланкою, яка дозволить оптимізувати структуру виробництва продовольчої продукції та наростити ефективність АПК.

Удосконалення маркетингу сільськогосподарської продукції в регіональних системах агробізнесу на сучасному етапі передбачає: аналіз існуючого і виявлення потенційного попиту покупців на сільськогосподарську продукцію та послуги комплексним вивченням ринку і перспектив його розвитку; вибір спеціальних методів реклами; організацію і вдосконалення методів та форм реалізації продукції; розробку відповідної системи цін, перевірку її ефективності та можливого вдосконалення; управління асортиментом продукції; організацію науково-дослідної діяльності підприємств щодо освоєння виробництва нових видів продукції, які задовольняють запити споживачів; аналіз економічної ефективності використання сировини, матеріалів, організацію взаємовідносин з постачальниками та оцінку їх надійності; забезпечення контролю й управління функціями маркетингу.

Вітчизняна система агропромислового маркетингу повинна охоплювати всі підприємства й організації, тобто суб'єктами маркетингової діяльності мають стати виробники сільськогосподарської продукції, заготівельні, транспортні, переробні, посередницькі, сервісні та торговельні підприємства [3]. На великих підприємствах доцільно створювати спеціальні управлінські структури – служби маркетингу. Менші підприємства, в тому числі фермерського типу, посередницьких та сервісних фірм, можуть об'єднувати свої фінансові ресурси і здійснювати відповідну діяльність через галузеві маркетингові центри або ж користуватися послугами консультантів та фірм, які спеціалізуються на маркетинговій діяльності на контрактно-договірних засадах. Особливе місце в комплексі маркетингових заходів у сучасних системах агробізнесу має, насамперед, займати проектний маркетинг, орієнтований на впровадження нових технологій і створення сучасних сільськогосподарських машин.

Удосконалення податкового регулювання в АПК повинне передбачати: зниження ставки ПДВ на ресурси, що надаються сільськогосподарському виробництву; застосування пільг для підприємств, що інвестують капітал у розвиток сільського господарства, харчової промисловості, соціальної інфраструктури села [1].

Отже, перелік проблем, які спричиняють кризовий стан АПК України, можна сформулювати таким чином:

- ускладнена і суперечлива система управління АПК, яка характеризується існуванням багатьох дублюючих ланок; незадовільна робота державних органів, що здійснюють заходи державного впливу;
- неефективна діяльність держави у процесі приватизації агросектору;
- низька інвестиційна привабливість аграрного сектору, а отже, й низький рівень інвестування;
- неефективне використання аграрного потенціалу;
- диспаритетність обміну між аграрним та промисловим секторами на користь останнього;

• незадовільний стан функціонування ринкових інститутів.

Отже, аграрний сектор повинен стати сферою активного державного регулювання та протекціоністської політики. Адекватною відповіддю держави проявам кризового стану є аграрна політика, заснована на таких принципах:

суворе підпорядкування протекціоністської політики в аграрній сфері завданням підвищення ефективності виробництва;

створення сприятливого конкурентного середовища, в якому господарські суб'єкти зможуть самостійно приймати ефективні управлінські рішення;

регулювання (стабілізація) аграрних ринків та гарантування доходів сільгоспвиробників;

створення резервних (буферних) запасів, інтервенційне регулювання попиту і пропозиції, гарантування внутрішніх аграрних цін у межах визначених пріоритетних продуктових підкомплексів;

оновлення матеріально-технічної бази, що вимагає розробки цілеспрямованого державного регулювання інвестиційних процесів тощо;

удосконалення податкового регулювання аграрної сфери.

Таким чином, актуальність реформування АПК зумовлюється, насамперед, тим, що, обравши курс на розбудову ринкової економіки, держава допустила ряд організаційно-економічних прорахунків, що посилили аграрну кризу, джерела якої сягають ще союзного періоду. З цим значною мірою пов'язані сучасні проблеми загальної організації та неефективності функціонування АПК у нових умовах господарювання. Це стосується практично всіх аспектів функціонування АПК: недосконала система управління, низька інвестиційна привабливість, низький рівень аграрного потенціалу та негативна тенденція показників його використання тощо. Удосконалення функціонування агропромислового комплексу України мають бути направлене на подолання системної кризи. Відповідні заходи повинні передбачати можливість структурної перебудови агропромислового комплексу. Ці заходи – основа раціональної системи протекціоністської державної політики, яка оптимально об'єднує адміністративні та економічні методи регулювання агропромислового виробництва.

Література: 1. Булатова Е. В. Реформирование аграрных отношений в Украине на современном этапе / Е. В. Булатова // *Україна-Греція: історична спадщина і перспективи співробітництва*. – Маріуполь : Маріупольський гуманітарний інститут Донецького державного університету, 1999. – Т. 1. – С. 474–479. 2. Краснова В. В. К вопросу становления украинских сельскохозяйственных предприятий на рынке ЕС / В. В. Краснова, Г. А. Черниченко, Е. В. Булатова // *Вісник ТАНГ*. – 2006. – № 1. – С. 145–146. 3. Гримак О. Я. Маркетингові важелі становлення систем регіонального агробізнесу в Україні / О. Я. Гримак // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період : збірник наукових праць*. – Львів : ІРД НАН України, 1998. – Вип. 7. – С. 300–306. 4. Береза І. В. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності АПК / І. В. Береза // *Вісник аграрної науки*. – 2006. – № 9. – С. 73. 5. Михасюк І. Становлення і розвиток приватних агроформуваль : монографія / І. Михасюк, А. Герасимчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 206 с. 6. Міщенко Н. М. Досвід та проблеми державного регулювання аграрного сектора національної економіки / Н. М. Міщенко // *Теорія і практика управління суспільним виробництвом в Україні*. – К. : Ін-т економіки НАНУ, 1993. – С. 53–65. 7. Даций О. І. Особливості відтворення основних фондів у сільському господарстві / О. І. Даций // *Економіка : проблеми теорії та практики*. – 2000. – № 12. – С. 33–38.

References: 1. Bulatova E. V. Reformirovanie agrarnykh otnosheniy v Ukraine na sovremennom etape / E. V. Bulatova // *Ukraina-Gretsiia: istorichna spadshchyna i perspektyvy spivrobitnytsva*. –

Mariupol : Mariupolskii gumanitarnyi instytut Donetskogo derzhavnogo universitetu, 1999. – T. 1. – Pp. 474–479. [Bulatova E. V. Reforming of agrarian relations in Ukraine on modern phase of // *Ukraine-Greece: historical legacy and prospects Co* / E. V. Bulatova. – Mariupol : Mariupol humanitarian institute Donetsk State University, 1999. – Vol. 1. – Pp. 474–479]. 2. Krasnova V. V. K voprosu stanovleniya ukrainskikh selskohozyaystvennykh predpriyatiy na rynke ES / V. V. Krasnova, G. F. Chernichenko, T. V. Bulatova // *Visnyk TANG*. – 2006. – No. 1. – Pp. 145–146. [Krasnova V. V. To question of Ukrainian enterprises in the market village ES / V. V. Krasnova, G. F. Chernichenko, T. V. Bulatova // *Bulletin of TANG*. – 2006. – No. 1. – Pp. 145–146]. 3. Grymak O. Ya. Marketingovi vazheli stanovlennia system rehionalnoho ahrobyznesu v Ukraini / O. Ya. Grymak // *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period (Shchorichnykh naukovykh prats)*. – Lviv : IPD NAN Ukrainy, 1998. – Vyp. 7. – Pp. 300–306. [Hrymak A. J. Marketing leverages of the formation of regional systems of agrobusiness in Ukraine / A. J. Hrymak // *Socio-economic research in the transition period (annual publication of scientific papers)*. – Lviv : IRD NAS of Ukraine 1998. – Vol. 7. – Pp. 300–306]. 4. Bereza I. V. Ekonomichna bezpeka zovnishnoekonomichnoi diialnosti APK / I. V. Bereza // *Visnyk agrarnoi nauky*. – 2006. – No. 9. – Pp. 73. [Bereza I. V. The economic security of foreign economic activities of AIC / I. V. Bereza // *Bulletin of Agricultural Science*. – 2006. – No. 9. – P. 73]. 5. Mykhasiuk I. Stanovlennia i rozvytok pryvatnykh agroformuvan : monografiia / I. Mykhasiuk, A. Gerasymchuk. – Lviv : Vydavnychy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2000. – 206 p. [Mikhasiuk I. Gerasymchuk A. Formation and development of private agro-formations : monograph / I. Mykhasiuk, A. Gerasymchuk. – Lviv : Ivan Franko. Publishing Center of LNU, 2000. – 206 p.]. 6. Mishchenko N. M. Dosvid ta problemy derzhavnoho rehulivannia ahrobnogo sektora natsionalnoi ekonomiky / N. M. Mishchenko // *Teoriia i praktyka upravlinnia suspilnym vyrobnytstvom v Ukraini*. – K. : In-t ekonomiky NANU, 1993. – Pp. 53–65. [Mischenko N. M. Experience and problems of state regulation of the agricultural sector of the national economy / N. M. Mischenko // *Theory and Practice of social production in Ukraine*. – K. : Institute of Economic Sciences, 1993. – Pp. 53–65]. 7. Datsiy O. I. Osoblyvosti vidtvorennia osnovnykh fondiv u silskomu hospodarstvi / O. I. Datsiy // *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*. – 2000. – No. 2. – Pp. 33–38. [Dacyi O. I. Peculiarities of reproduction of fixed assets in agriculture / O. I. Dacyi // *Economy: Problems of theory and practice*. – 2000. – No. 12. – Pp. 33–38].

Інформація про автора

Малаєва Тетяна Віталіївна – канд. екон. наук, доцент кафедри економіко-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Луганськ, вул. Генерала Дідоренка, 4, e-mail: mtv2012@mail.ru).

Інформація об авторе

Малаєва Татьяна Витальевна – канд. экон. наук, доцент кафедры экономико-правовых дисциплин Луганского государственного университета внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (г. Луганск, ул. Генерала Дидоренко, 4, e-mail: mtv2012@mail.ru).

Information about the author

Malaeva Tatiana Vitalievna – PhD in Economics, Associate Professor at Economics and Law Disciplines Department of Lugansk State University of Internal Affairs named after E. A. Didorenko (General E. A. Didorenko str., 4, Lugansk, e-mail: mtv2012@mail.ru).

Рецензент

докт. екон. наук,
доцент Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
05.10.2011 р.